

بررسی تطبیقی حمایت‌های حقوق بشری زنان در مخاصمات مسلحانه در چشم‌انداز اسلامی و استانداردهای بین‌المللی

سیده لطیفه حسینی^۱

ناهید محمدزاده (نویسنده مسئول)^۲

چکیده

با وجود پیشرفت‌های حقوق بشر غربی در سال‌های اخیر، نه تنها خشونت علیه زنان همچنان باقی است، بلکه بر گستره و ابعاد آن نیز افزوده شده است. این موضوع، زمانی ابعاد گسترده‌تر می‌یابد که زنان در معرض آماج درگیری‌های مسلحانه داخلی و بین‌المللی قرار می‌گیرند. از آن‌جا که آسیب این بخش از جامعه بشری بر سلامت و سعادت جوامع، تأثیر بسزایی دارد، ضرورت تلاش اندیشمندان دینی و نخبگان علمی برای تدوین و ارائه راه‌کارهای حقوقی و اجرایی دوچندان می‌شود. مقاله حاضر با روش تحلیلی - تطبیقی، ضمن پاسخ به این سؤال که «حمایت‌های حقوق بشری از زنان در مخاصمات مسلحانه چیست؟»، به نقد و بررسی سازوکارهای حمایتی

۱. استادیار دانشگاه الزهرا

۲. کارشناس ارشد حقوق و وکیل پایه یک دادگستری

و حقوق بشری زنان در مخاصمات مسلحانه در نظام اسلام و نظام بین الملل حقوق بشر دوستانه می پردازد. بررسی ها نشان می دهد که با وجود تصویب کنوانسیون های متعدد و حمایت های چندین ساله سازمان های بین المللی، قوانین و حمایت های حقوقی علاوه بر کاستی ها، فاقد ضمانت های اجرایی لازم هستند. این در حالی است که سازوکارهای حمایتی - حقوق بشری اسلام، علاوه بر قدمت، گستردگی، ضمانت اجرایی مضاعف و برخی امتیازات منحصر به فرد، هم چنان از برتری و اكمال برخوردار است؛ لذا انجام اقدامات لازم برای تضمین حقوق زنان و مقابله با موانع و چالش های پیش رو، ضرورت می یابد.

واژه های کلیدی: حقوق زنان، مخاصمات مسلحانه، حمایت های حقوقی، نظام اسلام، نظام بین الملل.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

ملاحظه تاریخ بشریت حاکی از جنگ و خونریزی طولانی است، به گونه‌ای که گفته می‌شود انسان از ۳۴۰۰ سال تاریخ شناخته‌شده، تنها حدود ۲۵۰ سال در صلح عمومی به سر برده‌است. (ضیایی بیگدلی، ۱۳۸۶: ۵۳۳) برخی جنگ را رابطه بین دولت‌ها می‌دانند که افراد به‌طور اتفاقی با یکدیگر دشمن می‌شوند. (روسو، ۱۳۴۸) برخی نیز با نگرشی انتقادی بر این باورند که تمامی خشونت‌ها اعم از جنگی، جنایی و... در دو نکته وجه مشترک دارند، اول آن‌که اغلب مردان در این باره تصمیم می‌گیرند؛ دوم آن‌که مردان آن را به اجرا در می‌آورند. (توینینگ، ۱۳۸۵، ص ۱۰) با این همه، گستره ابعاد و تأثیرات سوء مستقیم و غیرمستقیم جنگ‌ها در نسل‌های بعد و بنیان‌های سلامت و امنیت جامعه بشری بر کسی پوشیده نیست، لیکن در این میان، زنان بیشترین قربانیان جنگ‌ها و درگیری‌ها هستند، زیرا این قشر آسیب‌پذیر، علاوه بر رنج آواره‌گی، اسارت، بی‌پناهی، انزوا، سوگ و جدایی از عزیزان، متحمل انواع ظلم‌ها و آزارها، بی‌حرمتی‌ها و تعرض می‌شوند. ضمن این‌که درگیری مسلحانه، علاوه بر افزایش هزینه‌های تسلیحاتی، به کاهش روند توسعه اجتماعی و پیشرفت جامعه زنان نیز می‌انجامد. از این‌رو، در کنار سایر اصول حمایتی حقوق‌بشر و حقوق بشردوستانه، تدوین و تصویب کنوانسیون‌ها، پروتکل‌ها، میثاق‌های بین‌المللی، برگزاری سمینار و نشست‌های علمی - حقوقی، تدوین کتب و مقالات حقوق‌بشری، همه در راستای محدودکردن دامنه جنگ و کاهش آلام و مصائب بشری به‌ویژه زنان انجام شده‌است.

مقاله حاضر در سه قسمت به بررسی تطبیقی حمایت‌های حقوق‌بشری از زنان در مخاصمات مسلحانه می‌پردازد. در قسمت اول، اصول و قواعد حمایتی

حقوق بین‌الملل از زنان و در قسمت دوم و سوم، اصول و حمایت‌های حقوقی از زنان در نظام اسلام از منظر تعالیم وحی، سیره نبوی، سیره علوی و اجتهاد دینی فقها بررسی می‌شود تا در نهایت، نقاط تمایز و نواقص حقوق بشر بین‌المللی در این حوزه آشکار شود. از این رهگذر مشخص می‌شود که دین اسلام به‌عنوان آخرین و کامل‌ترین دین الهی، جنگ و جهاد را تنها برای گسترش و صیانت دین خدا، دفع فساد، ظلم و تجاوز، آن‌هم تحت شرایط و ضوابطی، جایز می‌داند. همچنین علاوه بر قواعد عام حقوق بشر و حقوق بشردوستانه، امتیازات منحصر به‌فرد و حقوق ویژه‌ای برای زنان در نظر گرفته شده‌است، به‌گونه‌ای که پس از تبیین و بررسی این اصول و حقوق حمایتی؛ قدمت، گستردگی، برتری و اكمال حقوق حمایتی حقوق بشر اسلام از زنان، بر اصول و مقررات حقوق بشر و حقوق بشردوستانه غربی بین‌الملل اثبات می‌شود.

۱. تحلیل مفهومی و سیر تحول تاریخی حقوق جنگ

جنگ سابقه‌ای طولانی به قدمت تاریخ بشر دارد. این پدیده هرچند مذموم، اما غیرقابل انکار است. گریزناپذیری واقعه جنگ، سبب شده تا مکاتب و مذاهب و نیز جامعه بین‌المللی، بر ضرورت رعایت برخی اصول و مقررات حین جنگ تأکید کنند. در این بخش، ضمن تحلیل این قواعد، پیشینه این قواعد نیز موردنظر قرار خواهد گرفت.

۱-۱. تحلیل مفهومی حقوق بین‌الملل بشردوستانه

حقوق بین‌الملل علاوه بر تنظیم قواعد حاکم بر توسل به زور، درصدد تنظیم مناسبات دولت‌های متخاصم نیز برآمده‌است. به‌عنوان مثال، این قواعد متضمن

رفتار با اسرای جنگی، حمایت از غیرنظامیان در سرزمین‌های اشغالی، بیماران و مجروحان و شیوه‌های ممنوعه جنگی است. این موضوع ابتدا، حقوق جنگ و سپس حقوق مخاصمات مسلحانه نامیده شد و در نهایت حقوق بشردوستانه بین‌المللی لقب گرفت. (حسینی و همکار، ۱۳۹۵: ۹)

شکل‌گیری و توسعه حقوق بشردوستانه بین‌المللی به لحاظ تاریخی، بر حقوق بشر معاصر مقدم بوده و ریشه در نوع‌دوستی و صفات عالی انسانی دارد و قواعد آن در پی تحقق اهدافی چون احترام به شأن و کاهش آلام انسانی و محدود کردن آثار ناشی از جنگ، تعقیب و محاکمه جنایت‌کاران جنگی است. (ملکزاده، ۱۳۸۶: ۱۰۱) در حوزه مسئولیت بین‌المللی، مسئولیت نقض مقررات حقوق بشردوستانه، علاوه بر دولت‌ها، شامل افراد مختلف نیز می‌شود. (کمیته ملی حقوق بشردوستانه، ۱۳۸۱، ص ۳)

منابع حقوق بشردوستانه شامل اسنادی چون کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو (۱۹۴۹)، پروتکل‌های الحاقی آن (۱۹۷۷) و کنوانسیون‌های لاهه و سایر اسناد مشابه بوده که ناظر به شرایط جنگی است. *انسانی و مطالعات فرهنگی*

۱-۲. تحلیل مفهومی مخاصمات مسلحانه بین‌المللی

تلاش برای قانون‌مند کردن عملیات جنگی، فلسفه و پایه‌های حقوق مخاصمات بین‌المللی را شکل می‌دهد. مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی (داخلی)، هر دو شامل درگیری مسلحانه و کاربرد زور با اهداف سیاسی است. (دلخوش، ۱۳۸۷: ۹۸۱) مخاصمات مسلحانه بین‌المللی زمانی رخ می‌دهد که بین دو یا چند دولت متعاهد، مخاصمه مسلحانه بروز کند، ولو این‌که یکی از دولت‌های مزبور، وجود چنین مخاصمه‌ای را تصدیق نکند (ماده ۲ مشترک کنوانسیون‌های

ژنو ۱۹۴۹)، اما با توجه به بند الف ماده ۱ پروتکل الحاقی دوم کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو و همان ماده در پروتکل الحاقی دوم، مهم‌ترین معیارها برای شناسایی مخاصمات مسلحانه داخلی یا مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی (Conflits armés non internationaux)، سازمان‌یافتگی و تسلط شورشیان بر بخشی از سرزمین، طولانی‌بودن مدت مخاصمه و توانایی شورشیان به اجرای مفاد پروتکل مذکور است. گفته می‌شود تعداد مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی یا جنگ داخلی (Guerre civile.) (p. 903, 1994, Les Résolutions de 1921) نسبت به مخاصمات مسلحانه بین‌المللی بیشتر است و قربانیان آن غالباً افراد غیرنظامی هستند. به‌علاوه، رویه قضایی محاکم کیفری بین‌المللی، سهم مهمی را در «محو مرز میان مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیربین‌المللی»، به خود اختصاص داده و به‌طور تنگاتنگ، این قلمروها (داخلی و بین‌المللی) را درهم آمیخته است. (P.660.Tavernier,1997)

علاوه‌بر آن، بسیاری از دولت‌ها به آسانی حاضر نیستند مخاصمات مذکور را در قالب مقررات بین‌المللی بپذیرند، زیرا معتقدند این مخاصمات به‌دلیل اصل حاکمیت، در قلمرو حقوق بین‌الملل قرار ندارند، بلکه در صلاحیت انحصاری قواعد حقوق داخلی است. در این راستا، می‌توان به اقداماتی از قبیل قانون لیبر (Code Lieber)، اعلامیه بروکسل (Declaration de Bruxelles) و کتاب آکسفورد (Manuel d'Oxford) برای قانون‌مندکردن این نوع مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی، اشاره کرد. (رمضانی قوام‌آبادی، ۱۳۸۹: ۱۳۲)

۳-۱. تاریخچه حقوق جنگ

پیشینه اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه که در سده‌های اخیر در رویه دولت‌ها مورد پذیرش قرار گرفته، مربوط به اولین نگارش کتاب

بررسی تطبیقی حمایت‌های حقوق بشری زنان در معاهدات مسلحانه در چشم انداز اسلامی و استانداردهای بین‌المللی

«حقوق جنگ، پدر حقوق بین‌الملل» گروسیوس (۱۶۴۵-۱۵۸۳) در اواخر قرن شانزدهم و اوایل قرن هفدهم است. (گروین وود، ۱۳۱۷: ۳۸-۳۹) سپس در قرن هجدهم و با ظهور عصر روشنگری و تغییر نگرش دولت‌ها نسبت به رفتارهای جنگی، نظرات روسو در خصوص حمایت‌های حقوقی از غیرنظامیان، مورد پذیرش قرار گرفت. (روسو، ۱۰۱)

از این منظر، نظرات روسو در اواخر قرن هجدهم، نقطه عطفی در توسعه حقوق بشردوستانه بین‌المللی بود، زیرا پس از آن، نه تنها نظام‌نامه حقوق بین‌الملل تدوین و لازم‌الاجرا شد، بلکه به تدریج سایر معاهدات دویا چندجانبه در حوزه حقوق بشردوستانه میان دولت‌ها منعقد (گروین وود، ۱۳۱۷: ۹-۴۱) و حقوق تنظیم‌کننده رفتار زمان جنگ (Jus in bello)، از مقررات حاکم بر مشروعیت توسل به زور متمایز شد. (شریفی طرازکوهی، ۱۳۷۵: ۲۴) امروزه حقوق جنگ غربی شامل قواعد مربوط به انجام بالفعل جنگی (حقوق ژنو) و قواعد حمایتی خاص حقوق بشردوستانه ویژه افراد غیرنظامی (حقوق لاهه) می‌شود.

با این حال، بارون دوتوب در سخنرانی خود در آکادمی حقوق بین‌المللی لاهه (۱۹۲۶) عنوان کرد که مقررات حقوق بین‌الملل معاصر راجع به اعلامیه‌های جنگ، به‌طور مستقیم از نظریه اسلامی نشأت گرفته و سپس از طریق کلیسای مسیحی و مقررات جدید جنگ، وارد مقررات شوالیه‌ها در دوران صلیبی شده است. محمد بجاوی، رئیس پیشین دیوان بین‌المللی دادگستری نیز در مورد نقش و تأثیر اسلام بر حقوق بین‌الملل معاصر، اظهار می‌دارد که قدیمی‌ترین کتاب قانون در زمینه حقوق بین‌الملل، «الکتاب المجموعه»، اثر زیدبن علی در تاریخ ۷۳۸ م است. یک فصل از این کتاب تحت عنوان «سیر به قواعد ناظر بر روابط بین مسلمانان و غیرمسلمانان هنگام صلح و جنگ»

اختصاص دارد. برخی اندیشمندان اسلامی نیز با استناد به کتب تدوین شده، معتقدند که پیشینه مباحث حقوق جنگ در اسلام، منتسب به درس‌های ابوحنفیه (۱۵۰ ق)، پدر حقوق بین‌الملل درباره حقوق جنگ و صلح اسلامی تحت عنوان «سیر الکبیر» و نیز «السیر» ابراهیم فزاری (متوفای ۱۸۸ ق)، رساله اوزاعی در خصوص انتقاد از نظرات ابوحنفیه و جوابیه ابو یوسف (متوفای ۱۸۲) و شاگرد ابوحنفیه با عنوان «الرد علی سیر اوزاعی» و سایر کتب اهل سنت است. (محقق داماد، ۱۳۸۳: ۳۰-۳۳)

در ادوار بعد نیز فتوهای فقهای عظام به‌ویژه فقیهان بزرگ شیعه و طرح مباحث جدی و قابل توجه در زمینه حمایت از غیرنظامیان به‌ویژه زنان و کودکان، منجر به طرح حقوق اسلامی بین‌الملل شد، به طوری که امروزه حقوق بین‌الملل اسلامی به‌عنوان یک مجموعه دانش بشری در نظر گرفته می‌شود (Weera-149-150 *matry, 1988, p*) و آموزه‌های فقهی و استنباط فقهای متقدم و متأخر شیعه در متون فقهی نیز بیان‌گر پیشینه و قدمت میراث فقهی شیعی در زمینه حقوق جنگ و تصویری از پیشگامی مسلمانان نسبت به جامعه غربی در زمینه مباحث مربوط به قوانین و مقررات جنگ و صلح است.

۲. استانداردهای بین‌المللی حمایت از زنان در مخاصمات مسلحانه

از آنجا که زنان یکی از قشرهای قربانیان جنگ بوده‌اند، این امر سبب شد به‌منظور حمایت از آنان و کنترل و محدود کردن دامنه جنگ، قواعد و مقررات خاصی تدوین و تصویب شود و سازمان‌ها و کنوانسیون‌های بین‌المللی به دفاع از آن‌ها برخیزند. در این میان، برخی اصول حمایتی به‌صورت خاص و برخی نیز به‌صورت عام، حاکم بر حقوق زنان هستند.

۲-۱. حمایت‌های حقوقی عام بین‌الملل از زنان در مخاصمات مسلحانه

به‌موجب ماده ۳ مشترک چهار کنوانسیون ۱۹۴۹ ژنو (بند ۲ ماده ۴ پروتکل الحاقی دوم کنوانسیون‌های ژنو و قواعد عرفی بین‌المللی)، قواعد زیر از جمله مصادیق حقوق بشردوستانه است که در مخاصمات مسلحانه داخلی قابل اجرا می‌باشد. تخطی از این دسته قواعد، ممنوع بوده و نقض صریح حقوق بشردوستانه محسوب می‌شود.

(الف) اعمال خشونت نسبت به حیات شخص به‌ویژه قتل از هر نوع آن، قطع اعضای بدن و نیز رفتار بی‌رحمانه از قبیل شکنجه یا کلیه انواع مجازات بدنی.
(ب) تجاوز به حیثیت شخص به‌ویژه رفتار اهانت‌بار و تحقیرآمیز، تجاوز جنسی، واداشتن به فحشا و کلیه شکل‌های تجاوز منافی عفت.
(ج) گروگان‌گیری، اقدامات دهشت‌افکنی (تروریستی)، مجازات‌های جمعی، برده‌داری و کلیه اشکال تجارت برده.

(د) تاراج، غارت شهری یا محلی، گرچه غلبه بر آن با زور انجام شده‌باشد.
(ح) صدور دستور جابه‌جایی اهالی غیرنظامی به‌دلایل مربوط به نزاع و تخریب یا ضبط اموال و ملکیت عمومی و خصوصی و تخریب و ضبط اموال و ملکیت طرف مقابل.

علاوه‌بر قواعد پیش‌گفته، اصل تفکیک و تمایز میان رزمندگان و غیر رزمندگان (مقررات لاهه ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷، ماده ۱۸ کنوانسیون چهارم ژنو ۱۹۴۹ و ماده ۴۸ پروتکل اول ۱۹۷۷)، گلوله‌باران بی‌هدف و وسیع، کشتار جمعی افراد به هر شیوه‌ای نظیر حملات انتحاری و بمب کنار جاده و...، از مصادیق اعمال خشونت‌آمیزی هستند که طبق این قاعده، به‌منزله اعمال ممنوعه ذکر شده‌اند. این دسته از قواعد، از مهم‌ترین مصادیق

حقوق بشردوستانه بین‌المللی ناظر بر مخاصمات مسلحانه داخلی است و تخطی از آن موجب مسئولیت طرف‌های درگیر در جنگ داخلی می‌شود. (فرزام، ۲۰۱۶: ۳)

برخی اصول و اسناد حقوق بشر و حقوق بشردوستانه نیز مانند ماده سه مشترک کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۴۹، بند یک و دو ماده چهار پروتکل دوم لاهه و نیز بند یک و چهار ماده ۵۱ پروتکل اول، شامل تمامی افراد درگیر در مخاصمات مسلحانه می‌شود که به‌طور معمول زنان را نیز دربر می‌گیرد. از جمله این اصول، اصل رفتار انسانی با دشمن هنگام جنگ، نهی از پی‌گیری اهداف و شیوه‌های غیرانسانی و اصل تناسب (مصونیت، ایمنی و حمایت از غیرنظامیان) است. به‌موجب اصل اخیر، درجنگ، هر مخاصمی تنها می‌تواند به میزانی از انواع تسلیحات مجاز استفاده کند که برای مقابله با دشمن ضروری است. از این اصل، ممنوعیت به‌کارگیری تسلیحات و ابزارهای جنگی که موجب رنج زائد و غیرضروری می‌شود، استنباط می‌گردد. از دیگر اصول نیز، اصل ممنوعیت تخریب غیرضروری اموال، منع حمله به اهداف غیرنظامی که منجر به تلفات شدید غیرنظامی می‌شود (ماده ۵۱ پروتکل نخست الحاقی)، اصل تحدید تسلیحات (منع استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی) یا اصل ممنوعیت استفاده از سلاح‌هایی که درد و رنج زائد و غیرضروری تولید می‌کنند، می‌باشند. (بند یک و دو و سه ماده ۳۵ و پروتکل اول مصوب ۱۹۷۷، ماده ۵۵، ماده ۸ و نیز بند ۲۰ ماده ۸ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی)

سایر اصول شامل این موارد است:

- اصل یا قید مارتنز. (شمول حمایت و حاکمیت اصول حقوق عرفی، قواعد انسان‌دوستانه و احکام وجدان عمومی در مواردی که قاعده خاصی در حقوق قراردادی وجود ندارد).

بررسی تطبیقی حمایت‌های حقوق‌ بشری زنان در مخاصمات مسلحانه در چشم‌انداز اسلامی و استانداردهای بین‌المللی

- اصل کرامت و لزوم رفتار انسانی با دشمن هنگام جنگ. (کنوانسیون چهارم مصوب ۱۹۴۹ ماده ۲۳، پروتکل نخست مواد ۲، ۳۸، ۷۵ و پروتکل دوم مصوب ۱۹۷۷، مواد ۴، ۷، ۱۵ و ماده ۴۷ کنوانسیون دوم ژنو مصوب ۱۹۰۶)

- اصل رفتار انسانی و عادلانه با اسیران جنگی.

- اصل تفکیک غیرنظامیان از نظامیان (پروتکل اول الحاقی مصوب ۱۹۷۷، مواد ۴۸، ۵۱، ۵۲)، ممنوعیت حمله به غیرنظامیان در درگیری‌های داخلی (پروتکل الحاقی دوم مصوب ۱۹۷۷، ماده ۱۳)، تأکید بر احترام انسانی و خصیصه غیرقابل انتقال حقوق بنیادی او (کنوانسیون چهارم ژنو، مصوب ۱۹۴۹، ماده ۲۷)، ممنوعیت آزار و اذیت بدنی، شکنجه، مثله کردن، آزمایش‌های پزشکی یا علمی که از نظر درمانی قابل توجیه نیستند، (کنوانسیون چهارم ژنو، ماده ۳۱)، ممنوعیت مجازات‌های دسته‌جمعی، چپاول یا اقدامات تلافی‌جویانه علیه افراد و اموال غیرنظامی و گروگان‌گیری (کنوانسیون چهارم ژنو، مصوب ۱۹۴۹، ماده ۳۴) با تأکید بر عدم لطمه به حیث اشخاص از جمله تحقیر و تخفیف، اعدام بدون حکم، عدم تبعیض در بهره‌مندی از رفتار انسانی (ماده ۳ مشترک تمامی چهار کنوانسیون) و عدم ایراد فشار جسمی و روحی برای کسب اطلاعات که رعایت تمام این اصول عام، شامل زنان نیز می‌شود. (کنوانسیون چهارم ژنو، ۱۹۴۹، ماده ۳۱)

۲-۲. حمایت‌های خاص بین‌المللی از زنان در مخاصمات مسلحانه

برخی از مهم‌ترین موارد حمایتی خاص از زنان و کودکان در اسناد حقوق بشر دوستانه که به اجمال به آن اشاره شد، عبارتند از: ممنوعیت تنبیه جمعی (کنوانسیون چهارم ژنو، مصوب ۱۹۴۹، ماده ۳۳)، زخمی‌ها، بیماران، معلولان و زنان باردار (کنوانسیون چهارم ژنو، مصوب ۱۹۴۹، ماده ۱۶) و نیز بیمارستان‌ها و زایشگاه‌ها که مورد توجه و حمایت ویژه قرار دارند. (کنوانسیون چهارم ژنو، مصوب ۱۹۴۹، مواد ۱ تا ۲۰)

به علاوه، حمایت از زنان به خصوص در مقابل هرگونه تخطی به شرافت از جمله تجاوز به عنف و اجبار به فحشا نیز مورد تأکید قرار گرفته است. (کنوانسیون چهارم ژنو، مصوب ۱۹۴۹، ماده ۲۷) همچنین با اسیران زن نیز باید با کلیه احتراماتی که لازمه جنس آنان است، رفتار شود و در هر حال، باید از هر حقوقی که به مردان اعطا می شود، برخوردار شوند. (کنوانسیون سوم ژنو، ۱۹۴۹، ماده ۱۴)

پروتکل اول الحاقی مصوب ۱۹۷۷ در بندهای ۷۶، ۷۷ و ۷۸ و ماده ۷۶ کنوانسیون های چهارگانه، به حمایت های ویژه از زنان پرداخته و بیان می دارد که احترام خاص به زنان به ویژه حمایت در برابر هتک ناموس و فحشای اجباری، رسیدگی حداکثری و اولویت دار به وضعیت زنان باردار و مادران دارای فرزندان وابسته به خود که به دلایل مربوط به مخاصمه مسلحانه، دستگیر یا بازداشت شده یا تحت نظر قرار گرفته اند و محدودیت یا ممنوعیت صدور حکم اعدام در مورد این دسته زنان، ضروری است. (پروتکل دوم الحاقی کنوانسیون ژنو، ۱۹۷۷، مواد ۵ و ۶)

طبق کنوانسیون چهارم ژنو، مصوب ۱۹۴۹، ماده ۷۶، بند ۵ ماده ۷۵ پروتکل شماره ۱ و بند ۲۶ ماده ۵ پروتکل شماره ۲، زنان در صورت محرومیت از آزادی، باید در اماکن جدا از مردان نگهداری شوند و ماده ۷۶ پروتکل شماره ۱ نیز مقرر می دارد که باید نسبت به زنان باردار و مادران کم سن و سال توجهی خاص مبذول شود.

برخی معتقدند که شکل گیری اساسنامه دیوان کیفری بین المللی و درج جرایم ارتكابی مخاصمات مزبور در گستره جرایم جنگی، در تدوین و توسعه حقوق مربوط به این مخاصمات، تحولی عظیم ایجاد کرده است. (رمضانی قوام آبادی، ۱۳۸۹: ۱۴۹) ماده ۷ اساسنامه دیوان کیفری بین المللی نیز در مورد حمایت از زنان نقش پررنگی دارد. این ماده تجاوز، برده گیری جنسی، فحشای اجباری، حامله سازی و

عقیم کردن اجباری و هر نوع خشونت جنسی دیگر در همین مقیاس را، «جنایت علیه بشریت» توصیف کرده است.

یکی از مشکلات بین‌المللی در مخاصمات مسلحانه، مسئله تجاوز وحشیانه و نظام‌یافته به زنان به‌منظور پاک‌سازی قومی و برتری نیروهای متخاصم است. از آن‌جا که تجاوز جنسی، نقض فاحش کنوانسیون‌های ژنو و تخلف از قوانین و جنایت جنگی شناخته می‌شود، برخورد جدی و قاطع جامعه بین‌المللی منجر به صدور اساسنامه‌های متعددی نظیر اساسنامه دادگاه بین‌المللی یوگسلاوی سابق، اساسنامه دادگاه بین‌المللی رواندا، اساسنامه دادگاه بین‌المللی سیرالئون و اساسنامه دادگاه بین‌المللی کیفری دائمی شده است.

از جمله اسناد بین‌المللی که در رابطه با خشونت‌هایی که در طول بازداشت زنان یا در زمان درگیری‌های مسلحانه داخلی و بین‌المللی یا علیه زنان پناهنده و فاقد مکان، به‌کار گرفته می‌شود، کنوانسیون منع و مجازات کشتار دسته‌جمعی (ژنوساید) مصوب ۱۹۴۸ است. «ژنوساید» یا جنایت کشتار دسته‌جمعی، به کلیه اعمالی که به قصد نابودی تمام یا قسمتی از گروه ملی، قومی، نژادی یا مذهبی صورت می‌گیرد، اطلاق می‌شود. مطابق این کنوانسیون، اشخاصی که مرتکب این اعمال می‌شوند، اعم از این‌که اعضای حکومت یا مستخدمین دولت یا اشخاص عادی باشند، مجازات خواهند شد. همچنین این جرم (ژنوساید)، جرم سیاسی نیست و مرتکبین آن تابع مقررات استرداد مجرمین خواهند بود. طبق ماده دوم این کنوانسیون، مفهوم کلمه «ژنوساید»، یکی از اعمال مشروحه زیر است:

۱. قتل اعضای آن گروه،

۲. صدمه شدید نسبت به سلامت جسمی یا روحی افراد آن گروه،

۳. قراردادن عمدی گروه در معرض وضع زندگی نامناسب که منتهی به زوال قوای جسمی کلی یا جزئی شود.

۴. اقداماتی که به منظور جلوگیری از تولد و تناسل آن گروه انجام شود. مطابق ماده ۳، نه تنها ارتکاب این اعمال قابل مجازات است، بلکه شرکت در جرم و شروع به ارتکاب و تبانی و تحریک مستقیم و علنی برای ارتکاب آن نیز قابل مجازات است و طبق ماده ۲، تجاوز در جریان درگیری‌های مسلحانه، جنایت جنگی و جنایت علیه انسانیت و یک فعل نژادکشی محسوب می‌شود. (کنوانسیون منع و مجازات کشتار جمعی، ۱۹۴۶)

از دیگر حمایت‌های خاص بین‌المللی زنان، تصویب پروتکل حمایت از قربانیان درگیری‌های مسلحانه بین‌المللی است. اگرچه قسمت چهارم بخش سوم از فصل دوم پروتکل مذکور، راجع به حمایت از قربانیان درگیری‌های مسلحانه بین‌المللی است و در این پروتکل یک بخش یا ماده جداگانه به بیان حمایت‌های زنان اختصاص داده نشده، اما در ماده ۷۶، به‌طور مستقیم به افراد غیر نظامی و زنان اشاره شده است.

اعلامیه و دستورالعمل پکن که از سوی چهارمین کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد زنان در سال ۱۹۵۵ تصویب شد، بر لزوم مبارزه با ارتکاب خشونت‌های جنسی تأکید کرد. به این دلیل که در عمل تجاوز، علاوه بر تحقیر زن، گروه و جامعه‌ای که وی به آن تعلق دارد، اعم از یک گروه مذهبی، نژادی یا ملی نیز تحقیر می‌شود.

برخی معتقدند حمایت کامل از قربانیان جنگ، علاوه بر دولت یا گروه متخلف و دولت‌های حامی، بر عهده دولت متبوع قربانیان نیز است. همچنین مطابق نظریه

بررسی تطبیقی حمایت‌های حقوق‌بشری زنان در مخاصمات مسلحانه در چشم‌انداز اسلامی و استانداردهای بین‌المللی

مسئولیت حمایت و موازین بین‌المللی حقوق‌بشر، جامعه بین‌المللی نیز باید از قربانیان مخاصمات مسلحانه حمایت کند. (عسکری، ۱۳۹۵: ۹۵۷) امروزه براساس صلاحیت جهانی رسیدگی به جرایم بین‌المللی، جنایت‌کاران جنگی را می‌توان تحت تعقیب و محاکمه قرارداد. (کرم‌زاده و همکار، ۱۳۹۵: ۱۲۵)

سایر اقدامات حمایتی حقوقی خاص از زنان در مخاصمات مسلحانه، شامل موارد زیر است:

۱. نشست گروه تخصصی سازمان ملل در کانادا در نوامبر ۱۹۹۷. این نشست به‌منظور برخورد قطعی با تعرض زنان، کسب مشارکت فعال جامعه جهانی و اجرای مقررات و نظارت بر آن از سوی نهادهای بین‌المللی برگزار شد. (UNESCO, 2000, p.12)

۲. تأسیس کمیته‌های نظارتی خاص (۱۹۶۶). تأسیس این کمیته برای الزام دولت‌ها به انجام تعهدات خویش در کنوانسیون، حذف تمامی اشکال تبعیض علیه زنان (۱۹۷۹)، ارائه شکایت درباره موارد نقض کنوانسیون، کنوانسیون منع شکنجه و سایر رفتار یا مجازات غیرانسانی و تحقیرآمیز (۱۹۸۴) است.

۳. فعالیتهای سازمان فرهنگی ملل متحد (UNESCO). فعالیتهای سازمان فرهنگی ملل متحد با هدف تشویق و ارتقاء نقش زنان در فرهنگ صلح (اول سپتامبر ۱۹۹۹)، ارائه مجموعه‌ای از ارزش‌ها، سنت‌ها، روش‌ها و رفتارها در جامعه‌بشری به‌منظور تحول در رفتارهای هولناک علیه زنان در جریان منازعات مسلحانه ضروری، برنامه‌ریزی شده‌اند. (A/53.L.79, 1999) یکی از اقدامات یونسکو با هدف ضرورت آموزش و تربیت مردان برای تأمین حفظ شرافت و حقوق انسانی زنان و پایان دادن به آلام زنان در جریان منازعات مسلحانه، تحول در فرهنگ نواحی در حال توسعه و ترویج بردباری باورهای عمیق انسانی در مورد

حقوق دیگران (UNESCO, 1999, pp.6-7) انجام می‌شود. همچنین اقداماتی نیز در خصوص گسترش فرهنگ صلح از طریق حمایت از زنان و مبارزه با مشکلات جهانی به‌ویژه مشکلات زنان از طریق تأمین منابع مالی لازم برای حضور فزاینده آنان در عرصه‌های تصمیم‌گیری و افزایش ضرورت حمایت از قربانیان جنگ و پایان دادن به خشونت علیه زنان، گسترش شبکه‌های زنان، حمایت از زنان در رسانه‌ها، تشکیل و گسترش شبکه‌های زنان و نیز آموزش و ارتقاء آگاهی‌ها و مهارت‌های آنان به‌منظور ارتقاء خودباوری و بهبود فرصت‌های زندگی و شغلی دختران در این برنامه‌ها، انجام شده است. (ترویج فرهنگ صلح، ۲۰۰۰، ص ۲۴۱)

۴. قطع‌نامه‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد (UNSC). نقش حمایتی شورای امنیت از زنان در مخاصمات مسلحانه پس از تصویب چندین قطع‌نامه، در سال ۱۹۹۶ شکل جدی‌تری به خود گرفت. برخی قطع‌نامه‌ها به‌صورت عام (قطع‌نامه ۲۳-۲۲۴۴ و قطع‌نامه شماره ۱۲۹۶) و برخی مانند قطع‌نامه ۱۳۲۵ در سال ۲۰۰۰، قطع‌نامه ۱۸۸ در سال ۲۰۰۹ و قطع‌نامه ۲۱۰۶ در سال ۲۰۱۳، به‌طور خاص، حمایت از حقوق انسانی زنان در جریان درگیری‌های نظامی را الزام‌آور کرده‌اند. بدیهی است صدور قطع‌نامه‌ها به‌تنهایی سرنوشت زنان را به‌عنوان اصلی‌ترین قربانیان منازعات مسلحانه تغییر نمی‌دهد، اما بیان‌گر یک ضرورت مهم جهانی در دفاع از حقوق انسانی زنان است. به‌هرحال، تأمین عدالت برای زنان و دختران از طریق به‌کارگرفتن و درگیر کردن آن‌ها در فرآیند حفظ و پاسداری از صلح، از مهم‌ترین نتایج صدور این قطع‌نامه در سال ۲۰۰۱ بود و برگزاری کنفرانس عدالت جنسیتی برای زنان در شرایط پس از درگیری‌های مسلحانه، پرداختن به این امر را در دستور کار قرار داده‌بود. (ILAC, UNIFEM) توسعه صندوق زنان سازمان ملل متحد و

بررسی تطبیقی حمایت‌های حقوق‌بشری زنان در معاهدات مسلحانه در چشم‌انداز اسلامی و استانداردهای بین‌المللی

کنسرسیوم حقوقی اتحادیه بین‌المللی، برگزارکنندگان این نشست بودند که تحت عنوان «صلح به زنان و زنان به صلح نیاز دارند»، در شهریور سال ۱۳۸۳ (سپتامبر ۲۰۰۴) در نیویورک برگزار شد. همچنین برای اجرای قطع‌نامه ۱۳۲۵ و به‌منظور تأمین عدالت جنسیتی برای زنان، ممانعت از تضييع حقوق حقه آنان و بروز مصائب شدید برای جامعه بشری، بر تحول قوانین داخلی کشورها، آداب، رسوم و نظام قضایی آن‌ها، زمینه‌سازی برای رفع رفتارهای تبعیض‌آمیز علیه زنان و نیز اجرای مقررات بین‌المللی برای دفاع از زنان در شرایط وقوع منازعات مسلحانه، تأکید شد. (UNIFEM, 2004, p.4)

۵. سازمان‌های غیردولتی زنان. قبلاً بیان شد که صرف هزینه‌های گزاف مسابقات تسلیحاتی و سیاست‌های نظامی و تخصیص منابع ضروری برای توسعه، کاهش آثار محرومیت و عقب‌ماندگی و...، بر مشکلات و مصائب زنان درگیر مخاصمات می‌افزاید. از این رو، برخی معتقدند که تلاش خود زنان درخصوص استقرار و حفظ صلح جهانی نیز حائز اهمیت است. (صبوری و دیگران، ۱۳۹۱، ص ۱۶۸) در این راستا، شبکه جهانی سازمان‌های غیردولتی زنان از دهه ۱۹۸۰، به‌منظور مبارزه با جنگ و مصائب گسترده آن برای زنان و کودکان، فعالیت‌های وسیعی را در سراسر جهان انجام دادند. (کولایی، ۱۳۸۵: ۲۴۸) در برخی کشورها نیز فعالیت جنبش‌های ضدنظامی متشکل از زنان مخالف جنگ، بیان‌کننده گوشه‌ای از اقدامات و حضور فعال زنان در کشورهای اشغالی است. (توبینگا، ۱۳۸۵: ۲۰۴) بدیهی است تلاش زنان و سازمان‌های غیردولتی برای تغییر نگرش جامعه نسبت به زنان و ساختار اجتماعی جوامع و اصلاح باورها و خط‌مشی‌ها و نگاه به زن‌ها به‌عنوان موجوداتی انسانی و نه عوامل لذت‌جویی، حائز اهمیت است. (موزن‌زادگان، حیدری، ۱۳۹۲: ۱۹)

۳. استانداردهای اسلامی حمایت از زنان در مخاصمات مسلحانه

قربانیان اصلی جنگ، غیرنظامیان از جمله زنان هستند که همواره به حمایت‌های خاص نیاز دارند. در مکتب اسلام نیز، این قشر مهم انسانی همواره از حمایت‌های گوناگونی برخوردار بوده‌اند. بخشی از این حمایت‌ها مربوط به حمایت حقوقی عام و خاص از زنان در مخاصمات مسلحانه است که در منابع اسلامی نظیر قرآن کریم، سیره نبوی و حضرت علی(ع) و نیز فقه پویا به چشم می‌خورد که در این بخش مورد بررسی می‌گیرد.

۳-۱. حمایت‌های عام از زنان در مخاصمات مسلحانه از نگاه قرآن کریم

فرهنگ اسلام، نخستین مبدا تدوین قواعد انسان‌دوستانه بین‌المللی بوده‌است. (محقق داماد، ۱۳۷۵: ۱۵۲) در اندیشه اسلامی، انسان احسن الخالقین (مؤمنون، ۱۴)، با روح (حجر، ۲۹) سرشت الهی (روم، ۳۰) و فطرتی خداآشنا (اعراف، ۱۷۱) و پاک و الهی آفریده شده‌است. (حجر، ۲۲ و ۲۸، روم، ۳۰)

او دارای کرامت ذاتی (اسراء، ۷۰)، خلیفه‌الله (بقره، ۳۰)، مسجود فرشتگان (اعراف، ۱۱، کهف، ۶۱ و طه، ۱۱۶) و عبد خداوند است. (ذاریات، ۳۰) از این‌رو، حق حیات و کرامت انسانی (حجر، ۲۹، اسراء، ۷۰ و بقره، ۳۰)، حقی مطلق و خدشه‌ناپذیر است که تجاوز به آن در هیچ حالتی روا نیست. همچنین تأکید بر حق حیات انسان‌ها (اسراء، ۳۳) تا بدان‌جا است که کشتن انسان بدون این‌که کسی را کشته باشد یا فسادی انجام داده‌باشد، به مثابه کشتن تمامی بشر و نجات حیات هر انسانی از مرگ، مانند حیات بخشیدن به همه انسان‌ها است. (مائده، ۳۲)

به‌علاوه، با نگاه دقیق و عمیق به آیات قرآن کریم، روشن می‌شود که بخش عمده‌ای از اصول و موضوعات حقوق بشر دوستانه که بر پایه رأفت، صلح، اصول

بررسی تطبیقی حمایت‌های حقوق‌ بشری زنان در مخاصمات مسلحانه در چشم‌انداز اسلامی و استانداردهای بین‌المللی

و ارزش‌های انسانی است، بیش از چهارده قرن پیش در مکتب اسلام مورد توجه قرار گرفته است، زیرا دین اسلام با پذیرش اصل صلح (بقره، ۲۰۸) و همزیستی مسالمت‌آمیز (آل عمران، ۶۴)، بر حل و فصل اختلافات بین‌المللی (نساء، ۱۴۱ و ۶۰) تأکید دارد. ضمن این‌که امر به جهاد (حج، ۴۰ و بقره، ۲۱۶، ۲۴۴) و جنگ در راه خدا (بقره، ۱۹۰ و توبه، ۴۱) را به اذن و همراه رهبر حکومت اسلامی (توبه، ۴۳-۴۶ و ۸۶) و به منظور رفع ظلم (نساء، ۷۵)، تجاوز (حجرات، ۹)، ستم (بقره، ۱۹۴، ۱۹۰) و یاری دین (انفال، ۷۳) جایز می‌داند و از آن‌جا که فلسفه جنگ و جهاد فی سبیل الله (مائده، ۳۵ و نساء، ۷۴)، هدایت (انفال، ۷۰) و نجات مستضعفین (نساء، ۷۵)، احقاق حق (انفال، ۱)، رفع فتنه (انفال، ۴۷)، سلطه (آل عمران، ۲۸ و نساء، ۱۴۱) و منع سازش (نساء، ۶۰ و اسراء، ۷۴ و فرقان، ۵۲) و مقابله با کفار (تحریم، ۹)، منافقین (تحریم، ۹) و طاغوت (آل عمران، ۱۶۷) است، از این رو چنین جنگ و جهادی، مقدس و برپایه اصول و ارزش‌های انسانی و رعایت حقوق آنان است. البته موضوع جنگ و ضرورت جهاد، مختص دین اسلام نیست، بلکه در سایر ادیان (آل عمران، ۱۴۷، مائده، ۲۴ و بقره، ۲۴۶ و ۲۱۶) نیز از آن سخن به میان آمده است. با این حال، حقوق جنگ اسلامی به‌عنوان قدیمی‌ترین، گسترده‌ترین و کامل‌ترین حقوق جنگ است، زیرا علاوه بر دستوراتی چون اعلان براءت از کفار (ممتحنه، ۴، کافرون، ۱-۲ و یوسف، ۳۷)، اعلام قبلی جنگ (انفال، ۵۱ و ۲)، ترک مخاصمه (نساء، ۹۰، انفال، ۶۱-۶۲)، عدم جنگ و درگیری در ماه‌های حرام (توبه، ۵ و ۳۶)، ممنوعیت فرار از جبهه جنگ (انفال، ۱۵ و ۱۶)، منع شروع جنگ (فتح، ۲۵)، تضعیف دشمن به‌جای قتل (انفال، ۱۲)، منع آدم‌کشی جز در قبال نفس یا فساد روی زمین (مائده، ۳۲)، اعطای امان (بقره، ۱۹۳، توبه، ۶)، الزام به تقوا (آل عمران، ۱۲۵)، رعایت حق (اسراء، ۳) و عدم خروج از حدود عدالت (حجرات، ۹-۱۰، بقره، ۱۹۰) و انصاف (مائده، ۸) در میدان جنگ، تفکیک غیرنظامیان

از نظامیان و ممنوعیت قتل غیرنظامیان و منع ستم (بقره، ۱۹۰)، معرفی غیرنظامیان و نحوه برخورد با آنان (فتح، ۲۵)، چگونگی برخورد با نظامیان (محمد، ۴) و حتی جواز دام گستردن، محاصره، کشتن، به زندان افکندن دشمنان (توبه، ۵)، لزوم حفظ محیط زیست (هود، ۶۱) و عدم نابودی زراعت‌ها (بقره، ۲۰۵) و چگونگی صرف غنایم جنگی (حشر، ۷، انفال، ۶۹، ۱۰۴۱) و ... ، دستوراتی ویژه دارد.

از سویی اسلام بر تجهیز کامل نظامی و آمادگی و تدارک اسباب و لوازم جنگی (انفال، ۶۰)، الزام به تقوی، صبر و استقامت رزمندگان (آل عمران، ۲۰۰) و استمرار دعا و ارتباط روحانی رزمندگان با خداوند در تمامی مراحل جنگ (رجالی تهرانی، ۱۳۸۱، دعای ۲۷: ۲۰۹) تأکید دارد. ضمن این‌که به دلیل بشارت رزمندگان به توفیق پاسداری (رجالی تهرانی، ۱۳۸۱، دعای ۶: ۱۱۵)، وعده نصرت با عزت و کرامت (فتح، ۳)، محبوبیت (صف، ۴) و فتح الهی (صف، ۱۳)، ارسال امدادهای غیبی (بقره، ۲۴۹، انفال، ۱۲، ۶۵، ۶۶)، دریافت پاداش (صف، ۱۲) و اجر (محمد، ۴-۶)، مغفرت و رحمت الهی (آل عمران، ۱۵۷)، رستگاری (مجادله، ۲۲) و حیات ابدی (آل عمران، ۱۶۹)، آنان از روحیه‌ای بالا و عزمی راسخ برخوردارند. افزون بر آن، دستورات و احکام ویژه و منحصر به فردی برای حمایت از غیرنظامیان به ویژه زنان و کودکان در نظر گرفته شده است. همچنین به دلیل آگاهی خداوند متعال و نظارت کامل و نزدیک به انسان و در نظر گرفتن مسئولیت‌های دینی، این اصول و مقررات از ضمانت اجرایی مضاعفی برخوردارند. از دیگر امتیازات اصول حمایتی حقوقی فقه اسلام، وجود اصول ویژه جنگ است که در این مجال، به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

- ضمانت اجرایی مضاعف. ضمانت اجرای هر قاعده حقوقی و قانونی بر مبنای ترس از شرمندگی یا ترس از کیفر است و در صورت فقدان این دو،

بررسی تطبیقی حمایت‌های حقوق‌شخصی زنان در محضات مسلمانان در چشم انداز اسلامی و استانداردهای بین‌المللی

ضمانت اجرایی وجود نخواهد داشت. در حالی که براساس بینش اسلامی، خداوند متعال در همه حال، ناظر و شاهد اعمال و گفتار انسان‌ها است. (حدید، ۴، فجر، ۱۴) کوچک‌ترین اعمال و گفتار انسان‌ها ثبت و ضبط می‌شود و اجر و نتیجه اعمال به خود انسان برمی‌گردد (زلزال، ۸ و ۷). به گونه‌ای که هیچ راه گریزی از محکمه الهی نیست. براساس چنین بینشی، انسان در برابر خداوند، متعهد و پاسخ‌گوی اعمالش است و به مسئولیت‌ها و تکالیف فردی و اجتماعی، به‌عنوان تکلیف در برابر معبود نگریسته می‌شود. با چنین رویکردی، تعهدات حقوقی، ضمانت اجرای مضاعفی را در تأمین مقررات حقوق بین‌الملل بشردوستانه که طرف تعهد آن جامعه بین‌المللی است، فراهم می‌آورد. (عزیزی، ۱۳۹۲: ۹۴)

- دیدگاه اسلامی، به جای تأکید بر روحیه طلبکاری، به تکلیف‌گرایی و مسئولیت‌محوری توجه می‌کند. براین اساس، انسان در برابر خداوند، خود و جامعه، موجودی پاسخ‌گو است. (مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۱: ۲۸۱) او تنها به جامعه پاسخ‌گو نیست که نیازی به داشتن صفات و باورهای اعتقادی ویژه‌ای نداشته باشد، بلکه در برابر خود و خداوند نیز مسئولیت دارد و این مسئولیت جز با تکیه بر صفات و باورهای درونی انجام‌پذیر نیست. چنین نگرش و بینشی، انسان را از پندار غلط «مستقل بودن» دور می‌کند. (زاعی، ۱۳۹۱: ۴۴)

- محدودیت عملیات نظامی در دایره هدف‌های نظامی و استراتژیک، یکی از اصول مسلم جنگ‌ها در اسلام است. از آنجا که جنگ‌ها، نظام‌ها را رو در روی یکدیگر قرار می‌دهند و نه مردم را؛ لذا تا آنجا که ضروریات نظامی ممکن می‌سازد، باید از تعرض مصون باشند. براساس این اصل، «جواز جنگ با افرادی که به‌نحوی در پیشبرد جنگ به نفع دشمن مؤثر باشند، ممنوعیت جنگ با مردم

غیرنظامی از جمله زنان و تمایز بین جنگجو و غیرجنگجو، منع جنگ با افراد بی سلاح، مجروح، بیمار، زن و کودک و نیز عدم غارت اموال شکست‌خورده‌گان، استنتاج می‌شود. (زحیلی، ۱۴۱۲: ۴۸۶)

۲-۳. اقدامات حمایتی حقوقی از زنان در مخاصمات مسلحانه در سیره نبوی

بررسی سیره نظامی و عملکرد پیامبر(ص)، بیان‌گر این واقعیت است که مسائلی که امروزه با عنوان حقوق بشر دوستانه مورد توجه جامعه انسانی قرار گرفته، قرن‌ها پیش، از سوی حضرت محمد(ص) اجرا شده‌است. توجه ویژه و سفارش پیامبر(ص) به رعایت حقوق زنان و کودکان و محافظت از آنان و نیز برخورد قاطعانه با موارد تخلف و بازخواست متخلفان، تنها گوشه‌ای از سازوکارهای حمایتی - حقوقی پیامبر اسلام است. از این رو، ابتدا اقدامات حمایتی عام و سپس اقدامات حمایتی خاص پیامبر اسلام، در سه مرحله قبل از جنگ، دوران جنگ و پس از جنگ، به بحث و بررسی گذاشته می‌شود.

۱-۲-۳. حمایت‌های عام نبوی از زنان در مخاصمات مسلحانه

رفتار جوانمردانه و خودداری از به‌کارگیری روش‌های غیرمتعارف، منع حمله ناگهانی، شیبخون زدن (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۵: ۲۸)، پرهیز از نیرنگ (عبدالباقی، ۱۴۱۰: ۵۳) و مکر و خدعه (انفال، ۵۸) و حمله غافل‌گیرانه (احمدبن محمد، بی‌تا: ۲۰۷)، اتخاذ اقدامات ویژه برای حفاظت از غیرنظامیان مانند عدم به‌کارگیری سم (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۱، باب ۱۶: ۴۶)، غرق نکردن دشمنان (ابن‌دریس، ۱۴۱۰، ج ۹: ۱۷۸)، مسموم نکردن و نبستن آب در جریان جنگ‌های بدر و خیبر، ممنوعیت ایجاد سیل و آتش زدن مزارع و سایر محصولات (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۱، باب ۱۵، حدیث ۲)، پرهیز از خون‌ریزی و غارت و انتقام‌جویی در جریان فتح مکه و نیز اتخاذ اقدامات خاص و تدابیر ویژه حفاظتی

غیرنظامیان و تفکیک آنان از نظامیان مانند به‌دست گرفتن پرچم‌های مخصوص توسط فرماندهان و الزام سپاه به پیروی از ایشان (ابن‌هشام، ۱۹۸۵، ج ۲: ۴۰۶) یا استفاده سپاه اسلام از پوشش مخصوص یا علامت‌های خاص برای تمایز نظامیان از غیرنظامیان، افروختن دسته‌های بزرگ آتش به منظور انبوه جلوه‌دادن لشکر اسلام برای منصرف کردن لشکر دشمن از جنگ و خونریزی (واقعی، ۱۴۰۹، ج ۲: ۸۱۴) و...، گوشه‌ای از اقدامات حمایتی عام پیامبر اسلام (ص) از غیرنظامیان است.

۳-۲-۲. حمایت‌های خاص نبوی از زنان در مخاصمات مسلحانه

اقدامات حمایتی حقوقی خاص نبوی از زنان درگیر در مخاصمات مسلحانه در سه مرحله قبل از جنگ، دوران جنگ و پس از جنگ قابل بحث و بررسی است.

الف) اقدامات حمایتی خاص نبوی از زنان قبل از جنگ

رعایت حقوق زنان و افراد ناتوان، یکی از نکات مهم در جنگ است. شناخت حقوق زنان در اسلام و تبیین مفاد آن در سیره نبوی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بانگاهی به سیره نبوی و بررسی توصیه‌ها، راه‌کارهای پیامبر رحمت و مهربانی نسبت به عدم تعرض به زنان، کودکان و افراد ناتوان (نواوی، ۱۳۹۴: ۱۲۰، ۱۱۹، ۵۶) و به حداقل رساندن آسیب‌های جسمی و روحی آنان، مشخص می‌شود. از دیگر اقدامات حمایتی پیامبر اسلام، می‌توان به عدم اسارت قبل از غلبه کامل بر منطقه جنگی (انفال، ۶۷)، مصونیت غیرنظامیان از جمله زنان با افروختن آتش به‌عنوان شرط امان یا ماندن آنان در منازل خود اشاره کرد. (ابن‌هشام، ۱۹۸۵، ج ۲: ۴۰۵)

ب) اقدامات حمایتی خاص نبوی از زنان در زمان جنگ

اصل ممنوعیت به‌کارگیری سلاح‌های کشتارجمعی که امروزه از آن با‌عنوان حقوق بشردوستانه بین‌المللی یاد می‌شود، از هزار و چهارصد سال پیش، از جانب

پیامبر اسلام(ص)، توصیه و اجرا می‌شد. به علاوه، نهی از قتل زنان و کودکان در دارالحرب (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱: ۴۷-۴۸) و عدم تعرض به ایشان (مجلسی، ۱۳۶۳، ج ۲۱: ۶۰۰) چنان بود که اگر در جنگ جسد زنی را می‌دیدند، علت را می‌پرسیدند و اگر معلوم می‌شد، جنگنده نبوده، قاتل را شدیداً بازخواست می‌کردند، (نجفی، ۱۹۸۱، ج ۲۱: ۱۷۵) زیرا کشتن غیرنظامیان نظیر زنان، عین ظلم (مائده، ۸۱) و از مصادیق فساد است. (بقره، ۲۰۵) از این رو، نباید قاعده مهم تفکیک نظامیان از غیرنظامیان خدشه‌دار شود، زیرا پیامد آن فساد خواهد بود که مورد مذمت خداوند متعال است. برخی معتقدند فرمایش پیامبر(ص)، در مورد زنان غیرنظامی است و در مورد زنان جنگجو صدق نخواهد کرد. (عمیدزنجانی، ۱۳۷۷، ج ۵: ۱۷۵)

ج) اقدامات حمایتی خاص نبوی از زنان در دوران پس از جنگ

آثار سوء و نتایج گسترده ناشی از جنگ بر زنان و تأثیرات نامطلوب آن بر رشد و تربیت کودکان، موجب شد تا پیامبر اسلام(ص)، برای زنان شهدا راه‌کارهایی مانند تعیین مقرری، ترغیب مردان به ازدواج با آنان، تشویق زنان به ازدواج مجدد و... را در نظر بگیرند. (جعفری کاردگر، بی‌تا، ص ۶) صرف درآمد حکومت اسلامی برای آزادسازی اسرا (توبه، ۶۰) نیز از دیگر راه‌کارهای حمایتی آن حضرت بود.

در سیره نبوی، اقدامات حمایتی حقوقی برای زنان سپاه دشمن نیز به چشم می‌خورد. یکی از شیوه‌های مقابله با دشمنان، اخذ جزیه از کفاری بود که همچنان بر آیین خود باقی مانده بودند. (توبه، ۲۹) با این حال، به دلیل رعایت وضعیت مالی و اجتماعی زنان غیرمسلمان، جزیه از آنان دریافت نمی‌شد. (موسوی الخمینی، ۱۳۷۸، ج ۴، مسئله ۶: ۲۵۱) همچنین اگر در عقد ذمه، شرط بر دریافت جزیه از زن‌ها باشد، آن شرط باطل است. (موسوی الخمینی، ۱۳۷۸، ج ۴، مسئله ۷: ۲۵۱)

بررسی تطبیقی حمایت‌های حقوق‌ بشری زنان در معاهدات مسلحانه در چشم انداز اسلامی و استانداردهای بین‌المللی

از برجسته‌ترین نکات زندگی پیامبر(ص)، شیوه رفتار آن حضرت با دشمنان شکست‌خورده و توجه ایشان به حقوق انسانی بشردوستانه زنان و کودکان در دوران پس از جنگ است. پیامبر اسلام با تأکید بر این که در تعالیم اسلام، هدف از جنگ و جهاد، دعوت به ایمان خالصانه و عدم اجبار بر تغییر دین (انفال، ۷۰) و هدایت و راهنمایی انسان‌ها است، حقوقی را بر عهده اسیرکننده قائل بودند (عظیمی شوشتری، ۱۳۹۲: ۱۳۲) که برخورداری اسرا از تغذیه مناسب (انسان، ۸-۹)، تقدم غذای اسیر بر خود (طبری، ۱۳۶۲، ج ۳: ۹۸۷) و تأکید بر نگه‌داری شایسته از اسیر (ابن اثیر، ۱۹۶۵، ج ۱: ۱۴۷)، خوش رفتاری با اسرای جنگی (سبحانی، ۱۳۴۳: ۳۱)، عدم جدایی اسیران مادر از فرزند (علامه حلی، ۱۴۱۲، ج ۱۵، ص ۲۲۷، حکیم، ۱۳۷۸: ۲۴) و منع بی‌حرمتی و اهانت به زنان (واقعی، ۱۴۰۹، ج ۲: ۹۳۳)، از آن جمله هستند.

همچنین در آن زمان که هیچ قانون و حمایتی از شکست‌خوردگان وجود نداشت و اسرای جبهه مغلوب، جزء غنایم جنگی و مایملک فاتحین به‌شمار می‌آمدند، پیامبر رحمت و مهربانی، شیوه بی‌نظیری را برای آزادسازی اسرا به‌ویژه اسرای زن مطرح کردند که شامل آزادسازی اسرا در مقابل دریافت بهایی (نور، ۳۳) با منت و بدون دریافت فدیة (محمد، ۴)، در مقابل دریافت فدیة (انفال، ۶۹) یا آزادسازی اسرا به‌منظور برخورداری آنان از برخی صفات و کمالات و بهره‌مندی مسلمانان از آن است، مانند آزادسازی اسرای جنگ بدر به‌دلیل آموزش سواد به مسلمانان. تدبیر پیامبر(ص) در غزوه بنی‌المصطلق در سال ششم هجری نیز حاکی است که پیامبر(ص) بنابه دلایلی نمی‌توانستند اسرا را آزاد کنند، ولی هوشمندانه و با سیاستی مناسب، زمینه آزادی اسیرانی را که بیشتر آنان نیز زن و کودک بودند، فراهم کردند یا درخصوص اعلام بخشودگی سهم پیامبر(ص) و بنی‌عبدالمطلب در مورد اسیران

بنی‌هوازن، پیامبر(ص) برای کسانی که حاضر به بخشیدن سهم خود نشدند، پیشنهاد کرد در مقابل هر اسیر، شش شتر دریافت و اسیران را آزاد کنند. (واقعی، ۱۴۰۹، ج ۲: ۹۵۱)

یکی دیگر از تدابیر حمایتی حضرت که در قرآن کریم نیز بدان اشاره شده، آزادسازی اسرای زن براساس خواسته و نظر خود اسرا بود، بدین ترتیب که کنیزانی که خواهان بازخرید و آزادی بودند، با انعقاد قرارداد کتبی با مالکان و واگذاری اجرت کار خود به آنان، زمینه آزادی خویش را فراهم می‌کردند و چنانچه تمایل به ازدواج داشتند، از آن‌جاکه اسارت زنان به منزله طلاق آنان از شوهران‌شان است (نساء، ۲۴)، با اجازه صاحبانشان، به همسری مسلمانان بی‌بضاعت درمی‌آمدند و با حفظ شخصیت و رعایت مصلحت (نور، ۳۳)، با کسب رابطه شرعی، از حقوق و رفتار شایسته‌ای برخوردار می‌شدند. (نساء، ۲۵-۲۴) چنان‌که برای اسرای زن مسلمان، جواز با کراهت ازدواج (به شرط افتادن در حرام) در بلاد کفر صادر شده است. (حرعاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۵، باب ۱۱۸: ۴۵)

حضرت محمد(ص) بر رأفت و مدارا با اسرای زن و نهی از اذیت و آزار آنان نیز تأکید داشتند. به‌گونه‌ای که در روایات آمده، در جنگ خیبر و پس از فتح قلعه یهودیان «قموص»، صفیه دختر حنی بن اخطب از سران یهود را که توطئه بسیاری علیه اسلام از جمله راه‌اندازی نبرد خندق کرده بود، به‌همراه زنی دیگر، از میان کشته‌شدگان یهود عبور داده و نزد پیامبر اسلام(ص) آوردند. آن‌ها از دیدن اجساد کشته‌های خود به‌شدت متأثر شدند، به‌طوری‌که زن همراه صفیه، صورت خود را زخمی کرده و بر سر خود خاک ریخته بود. پیامبر(ص) از این حالت بسیار ناراحت شدند و خطاب به بلال فرمودند: «عاطفه تو کجا رفته؟ آیا زنان را از بین اجساد مردانشان عبور می‌دهی؟» (ابن اثیر، ۲۹۵: ۱۹۶۵)

از دیگر اقدامات حمایتی از اسرای زن، می‌توان به کمک یا ازدواج با زنان پناهنده (ممتحنه، ۸، وتوبه، ۶)، آزاد کردن اسرا پس از پایان جنگ (محمد، ۴، انفال، ۷۱) و تقدم خواسته اسراء بر مسلمانان (انسان، ۱-۹) اشاره کرد. همچنین در مواردی، برخورد انسانی و بیانات دلنشین و دلگرم‌کننده پیامبر رحمت و مهربانی (ص) نسبت به اسرا (جاویدی، ۱۳۱۹، ص ۳۸۱) یا تقسیم اسرا میان مسلمانان باهدف تربیت و آموزش، موجب گرویدن آنان به دین اسلام (انفال، ۷۰) می‌شد.

۳-۳. اقدامات حمایتی از زنان در مخاصمات مسلحانه در سیره امیرمؤمنان حضرت علی (ع)

ملاحظه عملکرد و سیره نظامی امام علی (ع) در جنگ‌ها، نشان از این واقعیت دارد که آن امام بزرگوار همواره بر رعایت اصولی که امروزه به‌عنوان اصول بنیادین حقوق بین‌الملل بشردوستانه توسط دولت‌ها پذیرفته شده و در اسناد بین‌المللی متجلی است، اما همچنان در میادین جنگ نقض می‌شوند، تأکید و اهتمام داشتند. فرمایشات امام علی (ع) مبنی بر منع آغازگری (رضی، ۱۳۱۵، حکمت ۲۳۳: ۶۶۳) و جنگ‌طلبی (رضی، ۱۳۱۵، حکمت ۲۳۳، ص ۶۶۳)، منع به‌کارگیری سم (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵: ۲۸) و سلاح‌های کشتار جمعی (اسراء، ۱۵)، ممنوعیت توسل به شیوه‌های جنگی از جمله منع به قحطی کشاندن یا تشنگی دادن دشمن (رضی، ۱۳۱۵، خطبه ۵۱: ۹۷)، عدم دشنام (رضی، ۱۳۱۵، خطبه ۲۰۶: ۴۱۷)، منع عمل متقابل، آسیب نرساندن به محیط‌زیست و جانداران، احترام به اجساد مردگان و عدم مثله کردن کشتگان یا اسرای دشمن (رضی، ۱۳۱۵، نامه ۴۷، ص ۵۴۳)، نهی از کشتن اسیران (رضی، ۱۳۱۵، نامه ۱۴: ۴۸۱) و آزادسازی آنان (رضی، ۱۳۱۵، خطبه ۱/۱۴۲، ص ۱۴۳)، درمان اسیر مجروح (حرعالملی، ۱۴۱۲، ج ۱۵: ۸۶)، تأکید بر خوش رفتاری، سقایت و اطعام اسرا (محمدی‌ری‌شهری، ۱۳۱۷، ش ۱۸۰، ص ۲۱)،

عدم قتل اسرا (حرعاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۵، باب ۲۳: ۷۳) از یک‌سو و سیره عملی و عینی ایشان در جنگ‌ها از سوی دیگر، بیان‌گر الزام و به‌کارگیری اخلاق و حقوق بشردوستانه (رضی، ۱۳۸۵، خطبه ۲۰۶: ۴۱۷) سپاه اسلام در جنگ‌های صفین و خوارج است. ایشان بر منع حمله و کشتار غیرنظامیان (طوسی، ۱۳۷۴، ج ۶: ۵۶) به‌ویژه زنان و عدم اسارت زنان و کودکان مسلمان (ابن‌اعثم، ۱۳۷۲، ج ۱: ۴۱۷) و نیز عدم اذیت و آزار آنان، تأکید کرده و می‌فرمودند: «اگر به اذن خدا دشمن شکست خورد و گریخت، آن کس را که پشت کرده، نکشید و به آن‌که قدرت دفاع ندارد، آسیب نرسانید و مجروحان را به قتل نرسانید. زنان را با آزار دادن تحریک نکنید، هرچند آبروی شما را بریزند یا امیران شما را دشنام دهند که آنان در نیروی بدنی و روانی و اندیشه، کم‌توانند. در روزگاری که زنان مشرک بودند، مأمور بودیم دست از آزارشان برداریم و در جاهلیت اگر مردی با سنگ یا چوب به زنی حمله می‌کرد، او و فرزندان او را سرزنش می‌کردند.» (رضی، ۱۳۸۵، نامه ۱۴: ۴۷۹-۴۸۰)

همچنین در روایات آمده که امیرمؤمنان (ع) در آغاز جنگ‌ها می‌فرمودند که بچه‌ها را به اسیری نگیرید، به زخمی حمله نکنید، هرکس در خانه‌اش را بست و سلاح بر زمین نهاد، ایمن است. (حرعاملی، مستدرک الوسائل، ج ۱۱: ۵۴) همچنان که از امام صادق (ع) نقل شده که امام علی (ع) حتی به بنده و مملوک از ساکنان قلعه محاصره‌شده نیز امان می‌داد. (طوسی، ۱۳۷۴: ۱۲۱)

رفتار جوانمردانه مولای متقیان علی (ع) نسبت به اسرا، چنان بود که پس از ضربت ابن‌ملجم ملعون، هربار که به هوش می‌آمدند، حسین (علیه‌السلام) را بر اطعام (انسان) و رحم و مدارا بر قاتل اسیر، سفارش می‌کردند. ایشان می‌فرمودند همه اسرا، انسان هستند و از حقوق انسانی برخوردارند، لیکن باید در تعامل با

بررسی تطبیقی حمایت‌های حقوق‌ بشری زنان در مخاصمات مسلحانه در چشم انداز اسلامی و استانداردهای بین‌المللی

آن‌ها به شخصیت و جایگاه آنان نیز توجه شود. (عظیمی شوشتری، ۱۳۹۲: ۱۳۲) عدم جواز فروش دختران یزدگرد سوم و توجه به جایگاه ایشان، از این جمله است.

۳-۴. اصول حمایتی فقهی از زنان در مخاصمات مسلحانه (اجتهاد دینی)

قرآن کریم با وجود این که مهم‌ترین منبع اسلامی است، اما تنها یکی از منابع چهارگانه حقوق اسلامی (قرآن، سیره و سنت، عقل، اجماع) محسوب می‌شود، زیرا با توجه به این که مقررات جهادی یا بشردوستانه اسلام در قالب آیات و روایات یا دستورالعمل جنگی مسلمانان به صورت اوامر و نواهی «بایدها و نبایدها» و مکروهات و مباحات «شایسته و ناشایسته» به صورت خام و توسعه نیافته، باقی مانده؛ لذا لازم است براساس نیاز و ضرورت زمان و موضوعات مستحدثه حقوق بشردوستانه، تفسیر و استنباط شود. (مؤذن‌زادگان، حیدری، ۱۳۹۲: ۱۹۰) از این رو، نظرات فقها در فهم اصول و فروع قواعد حاکم بر تمامی امور مربوط به زندگی انسان‌ها، از طریق اجتهاد و تفقه دینی آنان از منابع حقوق اسلامی، انعکاس می‌یابد که بخشی از این نظرات در زمینه جنگ و مسائل مربوط به آن، در فقه الجهاد، فقه السیر و سایر کتب فقهی و حقوقی دیگر ملاحظه می‌شود. ضمن این که از قاعده فقهی «لایقتل غیرالمقاتل» که مستند به آیه کرامت (اسراء، ۷۰) است، حمایت از غیرنظامیان از جمله زنان استنباط می‌شود. از این قاعده در نوشتاری دیگر با عنوان «لایقتل غیرالمقاتل»، به عنوان یک قاعده فقهی و معیاری برای بیان احکام اشخاص مورد حمایت در مخاصمات مسلحانه یاد شده است. (فیروزی، ۱۳۹۲: ۴۳) همچنین قاعده فقهی «نهی عن قتل النساء والولدان»، مستند به فرمایش مؤکد پیامبر اسلام (ص) است که براساس آن، فقهای شیعه معتقد به امان دادن دشمن اعم از آزادگان، بندگان و زنان سرخ و سیاه قبل از آغاز جنگ بودند. (یعقوبی، ۱۳۸۷، ج ۲: ۱۲۱)

نتیجه گیری

در بررسی اصول حمایتی نظام بین‌الملل حقوق بشردوستانه، روشن شد که منشاء جنگ و درگیری، غیرالهی و هدف از آن، مقابله قدرت‌ها برای کسب منافع بیشتر و تعارض منافع است. با این حال، تدوین حقوق جنگ در جامعه بین‌الملل به سال ۱۹۴۹ و تصویب کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو بازمی‌گردد. اگرچه قبل از آن نیز قواعد و مقررات پراکنده‌ای به چشم می‌خورد، اما می‌توان گفت که از سال ۱۹۴۹ و به دنبال ایجاد سازمان ملل و آثار و تبعات فجیع جنگ جهانی دوم بود که وجود و رعایت قواعد الزام‌آور حاکم در جنگ، ضرورت می‌یافت، اما با این وجود، در نظام بین‌الملل، باتوجه به این که دولت‌ها واضح و مجری قواعد و مقررات هستند و باتوجه به عدم وجود صلاحیت اجباری مراجع قضایی، این قواعد از ضمانت اجرایی لازم و کافی برخوردار نیستند و از آن‌جا که یکی از منطبق‌های حقوق بین‌الملل، قدرت است، این ضمانت اجرا در صورت وجود، برای کشورهای صاحب قدرت، کم‌رنگ می‌شود. به علاوه، وجود برخی ابهامات، عدم تعریف صحیح، نپرداختن به جزئیات در تدوین اصول و مقررات، عدم اجرای کامل مقررات و...، موجب کاستی و نواقص نظام حقوق بین‌الملل در عصر حاضر شده و این در حالی است که زمان بسیاری قبل از قواعد و مقررات مدون بین‌المللی در حوزه جنگ و مخاصمات مسلحانه و رعایت حقوق زنان در این شرایط استثنایی، اسلام به صورت مترقیانه دربردارنده اصول و قواعد حمایتی حاکم در زمان جنگ بوده است.

در بررسی اصول حمایتی حقوق بشری نظام اسلام نیز مشخص شد که اعتقاد به منشاء و هدف الهی (بقره، ۱۹۰)، جنگ و دفاع از حق و عدالت (مائده، ۸) و کرامت ذاتی انسان‌ها (محمد، ۴ و اسراء، ۷۰)، موجب تغییر بینش، تعیین تکلیف نظامیان و

بررسی تطبیقی حمایت‌های حقوق بشری زنان در مخاصمات مسلحانه در چشم انداز اسلامی و استانداردهای بین‌المللی

ضمانت اجرایی اصول و مقررات حقوق بشر و حقوق بشردوستانه اسلامی در مخاصمات مسلحانه می‌شود. در نظام اسلام، جنگ و جهاد نه تنها هدف نبوده، بلکه وسیله‌ای برای نیل به اهداف متعالی، انسانی و الهی و صرفاً در حد ضرورت است، از این منظر، هرگونه کشتار (مائه، ۳۲)، افساد (بقره، ۲۰۵)، کید و فریب‌کاری، تجاوز و ظلم بر انسان‌ها (بقره، ۱۹۰) و منابع محیط‌زیست (بقره، ۲۰۵)، غیرانسانی و ممنوع است و نظامیان ملزم به رعایت تقوا (مائه، ۸) و عدم خروج از دایره انصاف و عدالت (مائه، ۸) در تمامی مراحل جنگ و اعمال مجازات هستند. همچنین نظام اسلام، علاوه بر تدوین حقوق حمایتی عام در قالب حقوق بشر و حقوق بشردوستانه اسلامی، حقوق خاص و قوانین ویژه‌ای برای زنان در نظر گرفته است. عدم جداسازی اسیران مادر از فرزندان، عدم جداسازی اسرای زن از خانواده، عدم قتل زنان در میدان جنگ یا هنگام اسارت، تقدم اسرای زن از نظر پوشاک، تغذیه و محل نگه‌داری مناسب و جداگانه آنان، عدم شکنجه و آزار جسمی یا روحی زنان مانند مواجهه حضوری زنان اسیر با کشتگان خودی، آزادسازی اسرای زن از طریق دریافت فدیه، بدون دریافت فدیه و از سر عطوفت و منت، پذیرش اسلام، عقد قرارداد یا ازدواج و بهره‌مندی ایشان از حقوق شرعی و رفتار شایسته، از جمله این حمایت‌ها به‌شمار می‌روند. از این‌رو، اصول و مقررات حقوق بشر و حقوق بشردوستانه اسلامی حاکم بر مخاصمات مسلحانه به‌ویژه حمایت‌های حقوقی اسلام از زنان درگیر که امروزه مورد توجه و نظر سازمان‌ها و نظام حقوق بین‌الملل است، علاوه بر قدمت و گستردگی، از برتری و اکمال برخوردارند. با این همه، پاسخ‌گویی و رفع چالش‌ها در خصوص احقاق حقوق زنان، مستلزم بازنگری عالمانه، اجتهاد دینی و تشریح مساعی اندیشمندان دینی و نخبگان علمی است.

منابع

کتاب

۱. قران کریم.
۲. ابن اعثم کوفی، محمد (۱۳۷۲)، **الفتوح**، مترجم مستوفی هروی، تهران، انتشارات آموزشی انقلاب اسلامی.
۳. امام سجاد، علی بن الحسین (۱۳۸۱)، **صحیفه کامله سجادیه**، مترجم علی رضا جلالی تهرانی، چاپ اول، قم، انتشارات خادم الرضا(ع).
۴. ابن هشام، عبدالملک (۱۹۸۵)، **السيره النبویه**، تحقیق السقا و دیگران، جلد ۲، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.
۵. اداره عمومی اجتماعی کمیسیون‌های یونسکو در ایران (۲۰۰۰ فوریه)، **ترویج فرهنگ صلح و یونسکو**، اسفند ۱۳۸۷.
۶. توینیگا، مارلن (۱۳۸۵)، **زنان مخالف جنگ**، مترجم شهرزاد ماکویی و مینو حسینی، چاپ اول، تهران، نشر آگه.
۷. جعفری کاردگر، سعدی (بی تا)، **اثرات جنگ‌های مسلحانه بر زنان**، کنگره نقش زن در دفاع مقدس، تهران، سازمان تحقیقات خودکفایی بسیج.
۸. جاویدی، مجتبی (۱۳۸۹)، **حقوق در قرآن**، بررسی نکات حقوق قرآن بر اساس تفسیر نور، زیر نظر محسن قرائتی و حسین میرمحمدصادقی، چاپ اول، تهران، سازمان چاپ و انتشارات.
۹. حسینی، لطیفه، حسینی، نرگس (۱۳۹۵)، **ترجمه حقوق مخاصمات مسلحانه ملکم شاو**، چاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی.
۱۰. حلی، ابوالقاسم نجم‌الدین جعفر بن حسن، **شرایع الاسلام**، تعلیقات السیدصادق الشیرازی، تهران، انتشارات استقلال.
۱۱. رضی، شریف (۱۳۸۵)، **نهج البلاغه**، مجموعه سخنان امام علی بن ابی طالب(ع)، ترجمه محمد دشتی، چاپ ۲، انتشارات پیام عدالت.
۱۲. روسو، ژان ژاک (۱۳۴۸)، **قرارداد اجتماعی**، ترجمه منوچهرکیا، تهران، انتشارات دریا.

بررسی تطبیقی حمایت‌های حقوق‌ بشری زنان در مخصمات مسلحانه در چشم انداز اسلامی و اسناد جهانی بین‌المللی

۱۳. شریفی طراز کوهی، حسین (۱۳۷۵)، **حقوق جنگ**، چاپ اول، تهران، پژوهشکده علوم دفاعی استراتژیک دانشگاه امام حسین.
۱۴. ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۶)، **حقوق بین‌الملل عمومی**، تهران، گنج دانش.
۱۵. طوسی، محمدبن حسن (۱۳۷۴)، **تهذیب الاحکام**، تصحیح علی اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۱۶. طوسی، محمدبن حسن (۱۳۷۵)، **الاقتصاد الهادی الی طریق الرشاد**، تهران، کتابخانه جامع چهل ستون.
۱۷. طبری، محمدبن جریر (۱۳۶۲)، **تاریخ طبری**، مترجم ابوالقاسم پاینده، چاپ ۲، تهران، انتشارات اساطیر.
۱۸. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۷۷)، **فقه سیاسی**، جلد ۵، چاپ ۲، تهران، انتشارات امیرکبیر.
۱۹. **قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۵**، همراه با اصلاحات، تغییرات و متمم قانون اساسی مصوب ۱۳۶۸، ۱۳۹۴ (چاپ دوم)، چاپ عطا.
۲۰. کلینی رازی، محمدبن یعقوب (۱۳۶۳)، **الکافی**، تصحیح علی اکبر غفاری، جلد ۵، چاپ پنجم، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۲۱. کمیته ملی حقوق بشردوستانه (۱۳۸۱)، **آشنایی با حقوق بشردوستانه بین‌المللی**، تهران، لیتوگرافی باخت.
۲۲. گرین وود، کریستوفر (۱۳۸۷)، **سیر تحول تاریخی و مبنای حقوق بشردوستانه**، حقوق بشردوستانه در درگیری مسلحانه، تدوین‌کننده فلک دیتر، ترجمه قاسم زمانی، نادر ساعد، چاپ اول، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی.
۲۳. لطفی و همکاران (۱۳۸۸)، **بررسی تحقیق حقوق بشردوستانه در منابع اسلامی و اسناد بین‌الملل** (اشخاص مورد حمایت در مخاصمات مسلحانه)، تهران، هستی‌نما.
۲۴. س رضوی، مقاله «جستاری کلی در مقررات بشردوستانه در فقه اسلامی»، عباس علی عظیمی شوشتری (۱۲۴ص-۱۵۳).
۲۵. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (۱۳۸۸)، **درس‌نامه فلسفه حقوق**، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی-پژوهشی امام خمینی (ره).

۲۶. موسوی الخمينی، روح الله (۱۳۷۸)، **تحریر الوسيله**، مترجم علی اسلامی، جلد ۴، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۲۷. مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۳)، **بحار الانوار**، جلد ۲۱، چاپ ۲، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۲۸. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۷)، **منتخب میزان الحکمه**، ترجمه حمیدرضا شیخی، تلخیص حمید حسینی، چاپ ۷، قم، سازمان چاپ و نشر دارالحديث.
۲۹. یعقوبی، ابن واضح (۱۳۸۷)، **تاریخ یعقوبی**، مترجم محمدابراهیم آیتی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
۳۰. ابن اثیر، عزالدین علی (۱۹۶۵)، **الکامل**، بیروت، دارالصادر.
۳۱. ابن ادريس، علی (۱۴۱۰)، **السرائر**، قم، مؤسسه النشر الاسلامی.
۳۲. حرعاملی، محمدبن حسن بن علی (۱۴۱۲)، **وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه**، جلد ۱۵، تهران، مکتبه الاسلامیه.
۳۳. حرعاملی، محمدبن حسن بن علی (۱۴۰۹)، **وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه**، جلد ۱۱، قم، مؤسسه آل البيت (ع) لاحیاء التراث.
۳۴. حنبل، احمد (بی تا)، **المسند**، جلد ۲، بیروت، المکتب الاسلامیه.
۳۵. زحیلی، وهبه (۱۴۱۲)، **آثار الحرب فی الفقه الاسلامی**، چاپ ۴، دمشق، دارالفکر.
۳۶. عبدالباقی، نعقه عبدالله (ق ۱۴۱۰)، **القانون الدولي العام**، بیروت، دارالضواء.
۳۷. علامه حلی (۱۴۱۲)، **تذکره الفقها**، جلد ۹، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت (ع).
۳۸. کلینی، محمدبن یعقوب (۱۴۰۷)، **الکافی**، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۳۹. واقدی، محمدبن عمر (۱۴۰۹)، **مغازی**، تحقیق مارسدس جونس، جلد ۲، چاپ دوم، بیروت، مؤسسه الاعلمی.
۴۰. نجفی، محمدحسن بن باقر بن عبدالرحیم (۱۹۸۱)، (۱۴۱۹)، **جواهر الکلام فی شرح شرح الاسلام فی مسائل الحلال والحرا**، جلد ۲۱، چاپ ۷، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.

مقالات

۱. حکیم، محسن (۱۳۷۸)، «آداب جنگ یا تقوای جنگی در اسلام»، مجله مقالات و بررسی‌ها، دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران، شماره ۶۵، ص ۳۹-۶۲.
۲. دلخوش، علی‌رضا (۱۳۸۷)، «حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیربین‌المللی: تفاوت‌ها و اشتراکات»، فصل‌نامه سیاست‌خارجی، دوره ۲۲، شماره ۴، ص ۹۸۱-۱۰۰۴.
۳. راعی، مسعود (۱۳۹۱)، «حقوق بشر و سازوکارهای نظارتی در اسناد بین‌المللی و فقه»، مجله اندیشه‌های حقوق عمومی، سال اول، شماره سوم، ص ۵-۲۸.
۴. رضائی قوام‌آبادی، محمدحسین (۱۳۸۹)، «تأملی چند بر منابع قراردادی حقوق مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی»، فصل‌نامه الهیات و حقوق، شماره ۱۳، ص ۱۳۱-۱۵۶.
۵. سبحانی تبریزی، جعفر (۱۳۴۴)، «پیامبر در میدان نبرد/حوادث سال سوم هجرت (سرگذشت احد)، دفاع موفقیت‌آمیز» ماهنامه درس‌هایی از مکتب اسلام، سال ۶، شماره ۸، ص ۴۰-۴۵.
۶. ستاری، عزیز (۱۳۹۲)، «مطالعه تطبیقی قواعد بنیادین حقوق بشردوستانه در نهج البلاغه»، پژوهش‌نامه نهج‌البلاغه و گزارش قواعد فقهی حقوق بین‌الملل بشردوستانه، شماره یکم، ص ۸۵-۹۵.
۷. صبوری، ضیاء‌الدین، نصیرپور، ساناز، حمیدیان شورمستی، مرضیه (۱۳۹۱)، «چالش‌های نهاد زنان ملل متحد در ایجاد صلح پایدار»، فصل‌نامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره نخست، ص ۱۶۵-۱۹۴.
۸. عسکری، پوریا (۱۳۹۵)، «عدالت پس از جنگ و مسئولیت حمایت از قربانیان مخاصمات مسلحانه»، فصل‌نامه مطالعات حقوق عمومی، دوره چهل و ششم، شماره ۴، ص ۹۵۷-۹۷۶.
۹. فیروزی، مهدی (۱۳۹۲)، «لا یقتل غیرالمقاتل، قاعده فقهی مصونیت غیرنظامیان در مخاصمات مسلحانه»، مجله کاوشی نو در فقه، سال ۲۰، شماره ۴، ص ۴۳-۶۳.

۱۰. کولایی، الهه (۱۳۸۵)، «نقش زنان در ترویج فرهنگ صلح در جهان»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، دوره ۷۳، شماره ۰، ص ۲۳۷-۲۵۶.
۱۱. کرم‌زاده، سیامک، مرادیان، بهرام (۱۳۹۵)، «بررسی مبانی رعایت قواعد بشردوستانه توسط گروه‌های غیردولتی از منظر اسلام و حقوق بشر»، مطالعه موردی عراق و سوریه»، فصل‌نامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال ۳، شماره ۳، ص ۱۰۳-۱۲۸.
۱۲. مؤذن زادگان، حسن علی، حیدری، محمدعلی، نیکومنظری، امین (۱۳۹۲)، «خصوصیات‌های مسلحانه و خشونت علیه زنان و کودکان از منظر مقررات بین‌المللی»، فصل‌نامه زن و فرهنگ، سال پنجم، شماره ۱۷، ص ۹-۲۰.
۱۳. ملک‌زاده، سعید (۱۳۸۶، ۱۳۸۷)، «راهبرد جمهوری اسلامی ایران در خصوص تقویت حقوق مخاصمات مسلحانه بین‌المللی، فصل‌نامه مطالعات دفاعی استراتژیک»، شماره ۳۱ و ۳۲، ص ۹۷-۱۳۲.
۱۴. محقق داماد، مصطفی (۱۳۷۵)، «تدوین حقوق بشردوستانه بین‌المللی و مفهوم اسلامی آن»، مجله تحقیقات حقوقی، دوره ۱، شماره ۱۱۹، ص ۱۴۷-۲۱۰.

منابع انگلیسی

1. P. Tavernier, L'expérience des Tribunaux pénaux internationaux pour l'ex-Yougoslavie et pour le Rwanda, R.I.C.R., N 828, 1997, p. 660
2. Voir : Les Résolutions de 1921 concernant la Croix-Rouge et la guerre civile, xème Conférence internationale de la Croix-Rouge, Genève, 1921; P. Daillier, et A. Pellet, Droit international public, L.G.D.J., 5e édition, 1994, p. 903
3. Weeramantry , G.Christopher ,1988 **“Islamic Jurisprudence: An International Perspective”** ,New York: Houndmills&MacMillan,,pp.149-150

4. Ramazani Ghavamabadi, M. H , 2002 , " La codification des normes applicables aux conflits armés non internationaux par le C.I.C.R.", Mémoire de D.E.A. de droit des relations économiques, x yzinternationales et communautaires, sous la dir., Alain Pellet, Université Paris x-Nanterre, p. 112

5. Rapport de position N 2 de la F.I.D.H., Pour la paix, par la justice, juin 1998, p. 1

پایگاه‌های اینترنتی

1. <http://www.aihrc.org.af/home/article/5808#> access on 22 May 2018 -1397/3/1

۲. فرزام، عبدالاحد، مقاله «مخاصمات مسلحانه داخلی و قواعد حقوق بشردوستانه ناظر بر آن»، تاریخ نشر مطلب ۲۰۱۶/۸/۲۷ (۶ صفحه).

3. <http://www.eez1982.blogfa.com/post/33> Access on 13 May 2018- 23/2/1397

۴. گای تاجیو- اسپوو، آلین، مقاله «عملکرد شورای امنیت در مقام مقایسه ایجاد صلح و حمایت‌های بشردوستانه در خصوص مسئله زنان در جنگ». آلین- گای تاجیو - اسپوو، دانشجوی دکترای حقوق بین‌الملل دانشگاه لوا کانادا و یکی از اعضای انجمن کانادایی حقوق بین‌الملل جان پیتر همفری در سال ۲۰۰۹ است. او همچنین کارآموز دیوان کیفری بین‌المللی (ICC) و دیوان کیفری بین‌المللی واندا (ICCR) بوده است.

پروفیسر شہناز گل خان
پرنسپل جامعہ اسلامیہ اسلامیہ